

УДК 027.54:025.171](477.83-25):[94:{323.26:323.28}(477)"195/198'(093.2) DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-35>

РУХ ОПОРУ В УКРАЇНІ 1950 – 1980-х рр. У МАТЕРІАЛАХ ДІАСПОРНИХ ФОНДІВ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В. СТЕФАНИКА

Д. М. Кравець

Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника,

Національний університет «Львівська політехніка»

Danylo.m.kravets@lpnu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1963-9678>

Ключові слова: рух опору, 1960-1980-і рр., дисиденти, діаспора, архів

Дослідження присвячене аналізу архівних документів і матеріалів до історії руху опору в радянській Україні 1950-1980-х рр., що зберігаються у діаспорних фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Представлені матеріали (листування, вирізки та копії газетних статей, документи з діяльності українських політичних та громадських організацій тощо) проливають світло на раніше не досліджувані епізоди українського дисидентського руху, а зокрема реакцію закордонних українців на події в УРСР. У відділі рукописів для дослідників є доступні особові архіви відомих діячів української діаспори (М. Демкович-Добрянський, М. Прокоп, О. Антонович, А. Горбач), які активно допомагали представникам руху опору, як в інформаційному плані так і в матеріальному.

1950 – 1980s RESISTANCE MOVEMENT IN UKRAINE IN DIASPORA COLLECTIONS OF MANUSCRIPT DEPARTMENT OF VASYL STEFANYK NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY OF UKRAINE IN LVIV

D. Kravets

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

"Lviv Polytechnic" National University

Key words: resistance movement in Soviet Ukraine, 1960-1980s, dissidents, Ukrainian diaspora, archives.

On occupied territories of Ukraine, Russians burned books dedicated to those who fought for Ukrainian freedom in the 1950-1980s (V. Chornovil, V. Status, etc.). The resistance movement in Soviet Ukraine in the second half of the XX century is a crucial period in Ukrainian history. The dissident movement in Soviet Ukraine was a phenomenon that couldn't be ignored either in the West or the USSR. The authorities in the USSR, though upset, were compelled to recognize the existence of dissidents in the country and the troubles they caused. Dozens of Ukrainian archival institutions store primary sources of the history of the 1950-1980s Ukrainian resistance movement. And now, the Department of manuscripts of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv can be added to that list. Documents presented in the diaspora collections of the Department could provide researchers with new information on that topic. Most of the materials for studying the history of Ukrainian dissidents are stored in the personal archive of M. Demkovich-Dobryansky (collection # 298) – famous historian, chief editor of the Ukrainian edition of Radio Liberty (1956–1972), publicist, public and political activist. The scripts of radio programs prepared by M. Demkovich-Dobryansky, and in particular those concerning Ukrainian dissidents, are available for researchers. The epistolary of M. Dobryansky is also a valuable source for those who were styling the dissident movement in the USSR.

Personal papers of M. Prokop (collection # 301) possess documents and materials about the activity of the Ukrainian Supreme Liberation Council on helping dissidents in Soviet Ukraine. M. Prokop (as well as M. Dobryansky) collect-

ed article copies and newspaper clips that were dedicated to famous Ukrainian dissidents. The epistolary heritage of the Horbach family (collection # 294) and Antonovych family (collection # 282) enrich the primary sources of the 1950-1980s resistance movement in Ukraine.

Українська держава на народ переживають вирішальний момент у своїй історії. На тимчасово окупованих територіях російські загарбники знищують все українське. Зокрема у захоплених частинах Херсонської та Запорізької областей окупанти вилучали та палили книги присвячені борцям за волю України, зокрема В. Чорноволу, В. Стусу та іншим представникам руху опору в 1950-1980-х рр. Крім того, наше посттоталітарне суспільство переживає процес трансформації, важливу роль в якому відіграє процес «декомунізації» – обробки, переосмислення радянського минулого. Тому вивчення феномену «альтернативної», «паралельної» інтелігенції та її боротьби в умовах авторитарної держави забезпечує суспільний інтерес¹. Рух опору 1960-1980-х рр. став, крім усього іншого, своєрідним генетичним кодом подій, які привели до незалежності України. Більшість вимог, програм, ідей, які висувалися цим рухом у тій чи іншій мірі здійснилися або ж здійснюються вже в сучасній Україні².

Львівська національна наукова бібліотека Україна ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ) є не лише важливим науковим центром України, але й скарбницею архівних колекцій. Починаючи від 1990-х рр. відділ рукописів ЛННБУ активно комплектується новими надходженнями, в тому числі і за рахунок приватних архівних збірок, які були передані українською діаспорою зі Сполучених Штатів Америки, Канади, Великобританії, Польщі, Іспанії тощо. Упродовж всього ХХ ст. і до сьогодні діаспора була і залишається важливим чинником формування позитивного образу України у світі, потужним фактором сприяння розвитку української державності У 1950-1980-х рр. закордонні українці цікавились рухом опору в радянській Україні. Дисидентський рух в УРСР був важливою складовою інформаційного порядку денного серед української діаспори. В. Мороз, І. Дзюба, В. Чорновіл та інші лідери руху опору, нерідко ставали об'єктами зацікавлення у вільному світі.

Джерела до вивчення руху опору д. п. ХХ ст. зберігаються у десятках архівних установ по всій Україні та за її межами. Це і колишні партійні архіви, передусім – Центральний державний архів громадських об'єднань України. В останньому є чимало матеріалів, що стосуються діяльності самої тоталітарної системи та її інститутів, і насамперед, партії, правоохоронних і державних органів. Зустрічаються тут і повідомлення з місць, з різних відомств про розвиток національного руху та його носіїв, матеріали самвидаву. Також слід відзначити архіви Служби безпеки України та її обласних управлінь. Багатотомні справи цієї установи проливають світло не лише на вже відомі дані КДБ, а й інформують про документи самвидаву, механізм зміни ставлення до руху опору тощо. Із закордонних архівних інституцій, що зберігають джерела до дисидентського руху в Україні можна виокремити Архів самвидаву в Мюнхені, а також в Архів Інституту відкритого суспільства (Будапешт). Відомий історик з української діаспори Т. Гунчак відкрив у США дослідний і документаційний центр (УДДЦ)³. Нажаль деякі архіви, що стосуються руху опору в Україні перебувають під загрозою зникнення⁴.

У всьому світі діаспора намагалася реагувати на утиски та арешти українських дисидентів, привертала до цього увагу ключових урядів світу та ООН. Закордонні українці вважали, що вся інформація про українських в'язнів сумління не має залишатися в межах лише української громади, а виходити за межі.

Чималий пласт матеріалів пов'язаних з рухом опору в Україні зберігається у особовому архівному фонді відомого журналіста та громадсько-політичного діяча М. Демковича-Добрянського (фонд № 298). М. Демкович-Добрянський – знаний історик та громадський діяч, входить до найвизначніших представників закордонного українства. Документи, які зберіг М. Добрян-

¹ Цюп'як В. Особливості історіографії дисидентського руху в Україні в 1950–1980-ті рр. Проблеми політичної історії України. 2020, № 15. С. 224-232.

² Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: «Либідь», 1995. С. 5.

³ Темірова Н. Формування історичних документаційних центрів: досвід української діаспори. Донецький вісник Наук. т-ва ім. Шевченка. Сер. «Історія». 2012. С. 20.

⁴ Джулай Д. У Канаді врятували унікальний відеоархів свідчень українських дисидентів. <https://www.radiosvoboda.org/a/video-arkhiv-dysidentiv-chasiv-srsr/31637210.html>. Дата звернення: 20.06.22.

ський, висвітлюють раніше не знані або мало досліджені сторінки діяльності українців в діаспорі. Архів М. Добрянського у 2010 р. передано до відділу рукописів ЛННБУ з Лондона. Упродовж 1956-1972 рр. М. Демкович-Добрянський очолював українську службу Радіо Свобода, що давало йому доступ до матеріалів пов'язаних із рухом опору в Україні.

Демократична Україна з потужним громадянським суспільством не може існувати без справді незалежних ЗМІ та об'єктивної журналістики. Історія Радіо Свобода, а зокрема її української редакції є гарним прикладом традицій українських вільних медіа, що долучились до руху опору в Україні. Інформаційний напрям правозахисної діяльності українців передбачав одержання та поширення серед світової громади правдивих відомостей про становище українців в СРСР. Видавці та ЗМІ повідомляли українську еміграційну й іноземну пресу про арешти та репресії в УРСР⁵. У фонді № 298 для дослідників доступні скрипти радіопрограм, що їх готував М. Демкович-Добрянський, а зокрема ті, що стосуються українських дисидентів. М. Добрянський, будучи талановитим істориком та досвідченим редактором, порушував на хвилях «Свободи» актуальні питання з історії України, українсько-російських відносин, стану української науки і культури у складі СРСР, дисидентського руху, національних проблем тощо. Програми Радіо Свобода уможливили об'єктивну подачу інформації про відомі події з української історії, а особливо про ті процеси, які відбувалися в УРСР упродовж другої половини ХХ ст. У цілому документи із цього комплексу представлені у вигляді машинописних та друкованих текстів (скриптів) радіопрограм як українського бюро, так і передач інших мовних редакцій Радіо Свобода. Також у фонді зберігаються й аудіозаписи багатьох програм. Радіо Свобода стало одним із небагатьох західних засобів інформації, які передавали український самвидав. Поява на Заході самвидавних, тобто позацензурних творів з України дуже вплинула на ріст зацікавлення українськими проблемами у світі. Найважливіші наукові журнали та передові газети західних країн, присвячували багато уваги українським радянським справам. Такі імена як В. Чорновіл, І. Дзюба, В. Мороз стали загальновідомі в різних країнах світу. Це саме можна було сказати і про періодичний орган вільної думки «Український

вісник». Самвидавні матеріали, які радіостанція отримувала з різних куточків радянської України. зберігав та популяризував дослідницький відділ Радіо Свобода. На початку 1970 р. формується окремий відділ, відповідальний за копіювання, зберігання і поширення самвидаву. Із 1971 р. «Матеріали самвидаву» (бюлетень Радіо Свобода в якому публікували різні підцензурні тексти) виходив майже регулярно – щороку від 40 до 50 випусків. Окрім «Матеріалів самвидаву», упродовж 1970-х рр. Радіо Свобода опублікувало 30 томів «Збірки документів самвидаву» (близько трьох тисяч текстів). Примірники надсилали до багатьох науково-дослідних центрів та установ у Європі та США. Колекцію самвидаву, зібрану Радіо Свобода, вважають найбільшою у світі⁶. Відзначимо, що в одному зі своїх листів М. Добрянський просив редакцію видання «Новий Шлях» не вживати слова «нелегальна» щодо самвидавної літератури⁷.

У листуванні М. Добрянського є інформація про українських дисидентів. Переписувався фондоутворювач з Комітетом оборони радянських політичних в'язнів (Лондон): «Дякую, що надсилаєте мені ваші матеріали. Я активно цікавлюся правозахисним рухом в Україні. Прошу і в майбутньому надсилати мені ваші речі»⁸. Комітет запрошував М. Добрянського на зустріч з дисидентом Л. Плющем «колишнім в'язнем психіатрії в Дніпропетровську», який розповідав про рух опору в Україні та методи допомоги політв'язням з-за кордону. У листі до польського Інституту «Редута» в Лондоні М. Добрянський запропонував прочитати публічну лекцію на тему «Сучасна Україна у світлі дисидентської літератури»⁹.

Дисидентка Н. Світлична у листі від 16 грудня 1980 р, дякувала за підтримку, що надавав М. Добрянський Ю. Бадзьові: «Мене дуже зворушує ваша ініціативність у поширенні бадзьового листа. Ю. Бадзьо – мій близький друг, дуже шляхетна і віддана, безкорислива людина. Втрата його роботи «Право жити» – незмірна втрата для української культури, історії, ідеології. Я вже не

⁵ Миколаєнко А. Правозахисна діяльність українських діаспорних ЗМІ та видавництв у 60–80-х роках ХХ ст. Український інформаційний простір. 2019. № 4. С. 118.

⁶ Ремовська О. Говорить Радіо Свобода. Історія української редакції. Київ, 2015. С. 38.

⁷ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ). Відділ рукописів. Фонд № 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до Д. Ерстенюка», акр. 8

⁸ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до Комітету оборони радянських політичних в'язнів», акр. 2.

⁹ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до польського Інституту «Редута», арк. 3.

кажу про втрату його як ученого, як непересічної людини»¹⁰.

М. Демкович-Добрянський збирав статі та матеріали про визначних діячів українського руху опору в СРСР, зокрема про В. Чорновола. Публіцист був знаним у діаспорі книголюбом та зібрав одну з найбільших книжкових колекцій серед представників зарубіжного українства. Саме тому, його цікавили рецензії та огляди на видання українських дисидентів, а зокрема на працю «Лихо з розуму» В. Чорновола, що в англійському перекладі вийшла під назвою «The Chornovil Papers». В одній із програм на Радіо Свобода М. Добрянський проаналізував рецензію на книгу В. Чорновола, що була опублікована в авторитетній газеті «Los Angeles Times» у 1969 р. Мова йде про зібрані В. Чорноволом твори, біографічні нотатки та листи двадцятьох діячів української культури, засуджених і засланих до виправно-трудова таборів Мордовської АРСР. Усіх їх засудили нібито за антирадянську пропаганду й агітацію, але в дійсності за те, що вони, згідно з конституцією Української РСР, домагалися для української мови й культури рівних прав з російською. Відзначимо, що книжка В. Чорновола «Лихо з розуму» в рукописі потрапила на Захід без його відома, і вперше українською мовою її видали в Парижі 1967 р. Американський рецензент Р. Кірш писав, що В. Чорновола покликали як свідка на судовий процес над кількома діячами української культури, яких обвинувачували в читанні антирадянської літератури, що між іншим включала і промову Президента США Д. Ейзенгауера, виголошену під час відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні. Сам же М. Демкович-Добрянський роблячи виписки із книги В. Чорновола відзначив у своїх нотатках, що «українська молодь [в Україні – Д. К.] відчуває приниження особистих і національних прав. Молоді люди протестують, знаючи, що ризикують. Протестують проти русифікації, сваволі органів безпеки, безправства судів і прокуратури, вимагають більших прав, мають державну свідомість, виступають проти національної дискримінації, проти антисемітизму»¹¹.

В архіві М. Добрянського знаходимо і відкритий лист до редакції «Літературної України» на оборону В. Чорновола якого «критикував» О. Полторацький у своїй статті «Ким опікуються

деякі гуманісти». Автори листа (І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська, Л. Костенко, В. Некрасов) вважали, що згадана стаття була «брудним наклепом», а «Політична і моральна нечистоплотність цього автора всім добре відома ще з тих часів, коли він публікував доноси на О. Вишню»¹². Цей відкритий лист було надруковано на сторінках найавторитетнішого діаспорного журналу «Сучасність».

В кількох одиницях збереження під загальною назвою «Дисиденти: копії і вирізки статей (1968-1988)» є інформація про ген. П. Григоренка, Л. Лук'яненка, В. Січка, Ю. Литвина, М. Осадчого, Ю. Бадзю, І. Калинець, Українську Гельсінську Спілку, «Звернення Світового Українського визвольного фронту з приводу перенесення праху В. Стуса до Києва»; «Повідомлення Української Головної Визвольної Ради про заворушення в Дніпродзержинську»; документи про діяльність міжнародних відділень організації «Амнесті Інтернешнл» та Комітету оборони радянських політичних в'язнів тощо.

В окремих одиницях збереження фонду М. Добрянського зібрано матеріали про І. Дзюбу (статті авторства І. Дзюби у виданні «Літературна Україна» та «Нові Дні»; статті про нього в діаспорній українській та зарубіжній пресі), В. Мороза (його статті в різних діаспорних виданнях та публікації про самого В. Мороза у 1960-1970-х рр.), Л. Плюща (статті і матеріали про нього, що були опубліковані упродовж 1970-х рр.). Також М. Добрянський колекціонував періодичні видання української діаспори. Для прикладу можна згадати «Вільне Слово українців у Великій Британії. Незалежний християнсько-демократичний журналик» (1979-1985 рр.). Це було видання про українські справи в Англії, проте у ньому також порушувалися проблеми всієї української діаспори загалом та питання радянської України і дисидентів зокрема.

У особовому архівному фонді М. Прокопа (№ 301) зібрано чимало документів і матеріалів, що проливають світло на рух опору в радянській Україні. Відомий український громадсько-політичний діяч та публіцист М. Прокоп був одним з чільних діячів Української Головної Визвольної Ради (УГВР) та авторитетного видавництва «Пролог» у Нью-Йорку, а також активним дописувачем журналу «Сучасність», який став своєрідним мостом між українськими дисидентами в УРСР та діаспорою. Видання нерідко можна було побачити й у самій Україні. С. Жук пригадував, що у Дніпрі (тоді – м. Дніпропетровськ) упродовж 1970-1980-

¹⁰ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до Світличної Н.», арк. 1.

¹¹ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Чорновіл В. Матеріали про нього», арк. 8.

¹² Там само, арк. 11.

х рр. у середовищі дисидентів та активістів були популярні видання вже згаданого «Прологу», зокрема журнал «Сучасність»¹³. В «Сучасності» друкували український самвидав. «Видання комплекту українського самвидаву – діло дуже корисне. Очевидно, що ми згодні, щоб до збірника включили документи, що були друковані в «Сучасності», звичайно, з відміченням джерела»¹⁴ – писав у 1971 р. М. Добрянський до М. Прокопа. У цьому ж виданні М. Прокоп опублікував велику статтю про українського дисидента В. Мороза¹⁵. Відзначимо, що активна міжнародна кампанія із визволення В. Мороза завершилася успіхом у 1979 р. Після п'ятимісячного голодування дисидента радянська влада змушена була піти на його звільнення і депортацію за межі СРСР. У ніч з 27 на 28 квітня 1979 р. у Нью-Йоркському аеропорту ім. Кеннеді представники радянських спецслужб обміняли п'ятьох політв'язнів – В. Мороза, О. Гінзбурга, Г. Вінса, М. Димшиця і Е. Кузнєцова – на радянських шпигунів Черняєва та Енгера. Звільнення В. Мороза було сприйняте українською діаспорою як епохальна подія загальноукраїнського значення. Адже упродовж десяти років це було найважливішою метою активної частини українських емігрантів¹⁶.

У фонді № 301 представлені матеріали пов'язані із діяльністю УГВР, щодо захисту дисидентів в Україні. У документі «Декларація Закордонного Представництва УГВР і 60-і роковини УНР та з приводу III конгресу СКВУ9.1977–19.09.1978» велика увага була приділена процесам, які відбувалися в УРСР (зокрема рухові опору). Делегати з'їзду УГВР критикували пасивність діаспори у питаннях допомоги українським борцям за волю України. Згідно із протоколами засідань Президії Середовища УГВР тематика дисидентського руху згадувалась часто (масові арешти української інтелігенції, діяльність Гельсінської групи, русифікація шкільної освіти, допомога політв'язням)¹⁷. 22 травня 1980 р. ЗП УГВР оприлюднила лист

до П. Григоренка, Л. Плюща та інших дисидентів у якому, зокрема останні критикуються за вживання виразу «наша страна» (себто СРСР) та «наш народ». У 1980 р. на форумі Середовища УГВР М. Прокоп виступив із доповіддю «Українські дисиденти на Заході (проблеми, успіхи, невдачі)»¹⁸. В архіві М. Прокопа зберігається лист секретаря Державного департаменту США у якому йде мова про «стурбованість» численними арештами та порушенням прав людини в СРСР». Зазначається, що Президент Д. Картер скасував продаж комп'ютерів радянській агенції новин ТАСС через арешти дисидентів¹⁹. Зацікавлення американських громадян, у тому числі й українського походження, репресіями проти правозахисників в Україні було значно меншим у порівнянні з акціями на захист російських дисидентів. Тому спроби української діаспори звернути увагу уряду США на репресії в Україні принесли реальні результати лише після численних телеграм, звернень і листів до Президента Дж. Картера та державного секретаря С. Венса²⁰.

У відділі рукописів ЛННБУ зберігається сімейний архів О. та А.-Г. Горбачів – відомих мовознавців, представників української діаспори в Німеччині д. п. XX – початку XXI ст. Праця подружжя Горбачів упродовж десятиліть була спрямована на те, «щоб вичерпно і на належному рівні інформувати чужі наукові та освічені кола про українську мову, історію, культуру»²¹. Для дисидентів А.-Г. Горбач надсилала пакунки з їжею, одягом, ліками тощо. «Упродовж 1970–1980-х рр. А.-Г. Горбач отримувала від українських дисидентів десятки листів вдячності за надану допомогу, зокрема від В. Андрушка, Ю. Бадзя, Д. Гусак, К. Зарицької, З. Красівського, Б. Ребрика, М. Мариновича, В. Мармуса, М. Матусевича, М. Осадчого, З. Попадюка, В. Романюка, М. Руденка, С. Сапеляка, Є. Сверстюка, І. Сенік, П. Січка, С. Шабатури, Д. Шумука та ін., а також родичів політв'язнів І. Геля, І. та І. Калинців, З. Красівського, В. Марченка, С. Хмари та ін. А.Г. Горбач надсилала літе-

¹³ Zhuk S. *Rock and Roll in the Rocket city. The West, identity and ideology in Soviet Dnipropetrovsk*. Baltimore, 2010. P. 18.

¹⁴ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 298 (М. Демкович-Добрянський), спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до Прокопа М.», арк. 1.

¹⁵ Прокоп М. Перемога Валентина Мороза. *Сучасність*. 1975. № 2. С. 80–90.

¹⁶ Паска Б. Феномен міжнародних кампаній на захист українського дисидента Валентина Мороза (1970–1979 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. 2016. № 4. С. 122.

¹⁷ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 301 (Прокоп М.), спр. «Протоколи Президії Середовища ЗП УГВР 24.01.1971–3.12.1978», арк. 3.

¹⁸ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 301 (Прокоп М.), спр. «Українські дисиденти на Заході (проблеми, успіхи, невдачі) (довідь на форумі Середовища УГВР)», арк. 1.

¹⁹ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 301 (Прокоп М.), спр. «Гриньох Іван – матеріали про нього», арк. 5.

²⁰ Сімків О. Реакція світової громадськості на порушення прав людини в УРСР (1976–1985 рр.). *Український визвольний рух*. 2013. № 18. С. 228–233.

²¹ Сус І. Наукова, літературна та громадська діяльність Анни-Галі Горбач (за матеріалами листування з особистого архіву Горбачів відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника*. 2015. С. 551.

ратуру українським політв'язням, які продовжували на заслання свою творчу працю. Зокрема, в архіві зберігаються листи поета, літературознавця В. Стуса, який у 1977 р. звертається з проханням до А.-Г. Горбач надіслати йому твори німецьких поетів і філософів ХХ ст. – Г. Тракля, Г. Бенна, І. Бахман, К. Ясперса, М. Гайдеттера, Л. Клогеса, а також повідомляв про свої плани – досліджувати творчість Л. Костенко, В. Рубана, Б. І. Антоновича. Після повернення політв'язнів із заслання А.Г. Горбач підтримувала з ними контакти. Зокрема О. Тарнавський, представник об'єднання українських письменників в еміграції «Слово», в листі до А.Г. Горбач писав, що вона профінансувала виїзд з СРСР до ФРН українських дисидентів – письменника М. Руденка та його дружини. А.Г. Горбач інформувала світ про політичні репресії 1970-1980-х рр. в Україні і також отримувала повідомлення від українських громадських діячів у діаспорі, які виступали в обороні прав політв'язнів в Україні. Зокрема, про створення Вашингтонського комітету Гельсінських гарантій у 1977 р. повідомляв О. Зінкевич – директор українського видавництва ім. В. Симоненка «Смолоскип» у США. Публіцист, український дисидент і правозахисник (емігрував до Франції в 1976 р.) Л. Плющ та його дружина – перекладач Т. Житнікова (1976 р.) інформували А.Г. Горбач про заснування у Франції Комітету захисту радянських політв'язнів (підкомітет інтернаціонального комітету проти репресій). Також Л. Плющ та Т. Житнікова просили інформувати їх про становище політв'язнів у СРСР. Український емігрант у Німеччині, історик, політичний та громадський діяч Б. Левицький дякував А.-Г. Горбач за діяльність на захист українських політв'язнів та за інформування світу про їх долю²².

Митрополит Української Православної Церкви у США, Європі та Австралії Мстислав Скрипник у листі повідомляв, що написав до президента США Р. Рейгана прохання клопотати під час візиту до США секретаря ЦК КПРС СРСР М. Горбачова про дозвіл на виїзд з СРСР представника релігійного дисидентства В. Романюка. Серед спільнот української діаспори у світі А.-Г. Горбач поширювала адреси українських політв'язнів, які відбували заслання, та родин політв'язнів для надсилання їм матеріальної допомоги. Учасниця руху шістдесятників і журналіст Н. Світлична в листі (1982 р.) згадувала про роботу над підготовкою до друку альбому із зображеннями вишивок І. Сенік²³.

А.Г. Горбач поширювала інформацію серед

української діаспори про становище Української Греко-Католицької Церкви в Україні, використовуючи матеріали українського «Самвидаву» – публікувала статті в релігійному часописі «Віра в другому світі», брала участь у конференціях, конгресах. В архіві зберігаються листи (за 1980–2004 рр.) єпископа греко-католицької церкви Л. Гузара до А.Г. Горбач, зокрема ті, в яких обговорюються питання її участі в конгресі «Церква в потребі» в Кенігштайні в 1987 р. Також Л. Гузар закликав А.-Г. Горбач: «Робіть, що можете, бо в Союзі ефективно придусили дисидентів і будуть далі нищити Церкву». В архіві відомої перекладачки та громадсько-політичної діячки Анни-Галі Горбач (фонд № 294) зберігається рукописний лист авторства В. Чорновола до фондоутворювачки. У листі В. Чорновіл пише про свої особисті справи, зокрема про взаємини з майбутньою дружиною А. Пашко. Автор висловлював велику повагу до родини Горбачів – «про тебе, Олексу, дітей знаю, що ви, як завжди, в невпинній праці, латаючи ті чисельні діри, які ще надаються до латання»²⁴.

Важливе місце серед діаспорних архівних збірок ЛННБУ займає особовий архівний фонд відомих меценатів О. та Т. Антоновичів (фонд № 282), що включає також архів Фундації ім. Омеляна та Тетяни Антоновичів. Мовознавець Ю. Шевельов (Шерех), приятель сім'ї Антоновичів і перший голова журі Фундації, у розвідці про листування П. Куліша писав: «Історії листування на Україні ще не написано [...]. На практиці, коли йдеться про листування літераторів, його використовують як матеріал для побудови біографії даного письменника на рівні з документами, щоденниками, спогадами, але без уваги до специфіки епістолярних писань»²⁵. У листуванні О. Антоновича знаходимо відомості про рух опору в Україні та реакцію на нього з боку діаспори та міжнародної спільноти. Зокрема А. Лемішко в листі до О. Антоновича вислав ксерокопію відомого звернення дисидента В. Мороза «До української громади», яке тоді поширювалося серед емігрантів (1979); М. Руденко у листі від імені Закордонного Представництва Української Гельсінської Спілки висловив подяку О. і Т. Антоновичам за грошову пожертву (1990 р.)²⁶.

²⁴ ЛННБУ. Відділ рукописів. Фонд № 330 (архів родини Горбачів), спр. «Чорновіл В'ячеслав Лист до Анни-Галі Горбач», арк. 3.

²⁵ Шерех Ю. Третя сторожа: Література, мистецтво, ідеологія. Київ : Дніпро, 1993, С. 48.

²⁶ Сенік Я. Епістолярій в архіві Омеляна і Тетяни Антоновичів (за матеріалами відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). Записки

²² Там само, С. 556.

²³ Там само, С. 557.

Самі ж О. і Т. Антоновичі активно дописували до американськи вилань, виступаючи проти імперської політики СРСР, підтримуючи українську справу. Редакція газети «The New York Times» повернула О. Антоновичу оригінал листа щодо агресивної політики Росії і СРСР (30 липня 1951 р.). Згодом він писав листи до тієї ж газети та до «The Newsweek» щодо національного походження М. Хрущова і Л. Кагановича (9 березня 1953 р.), «радянського піаніста Слободяника» (21 листопада 1968 р.) та вистави про українських козаків «Cossacks at play» (9 січня 1963 р.). А в листі до редакції передачі «Ask Washington» радіостанції NBC щодо політики русифікації СРСР і відображення цього в американських медіа (1 липня 1953 р.)²⁷.

В архівному фонді № 282 зберігається також листування в'язня радянських концтаборів В. Горбового (1899–1984), що був родичом О. Антоновича. У 1920–1930-х рр. В. Горбовий входив до складу Українського Військового Об'єднання та Організації Українських Націоналістів (ОУН). Працював адвокатом під час Варшавського та Львівського політичних процесів проти членів ОУН (1935–1936 рр.). В. Горбового було заарештовано 1 липня 1947 р. у Празі та передано до Польщі, а у 1948 р. до СРСР. В 1949 р. він був засуджений особливою нарадою МДБ СРСР за «зраду батьківщини» до 25 років ув'язнення у концтаборах. 1 серпня 1972 р. В. Горбовий був звільнений з таборів.

В листах подано докладні поради для поетапного нав'язування листування діаспори із В. Горбовим, яке мало розвинути у надавання йому матеріальної допомоги. Оскільки В. Горбовий мав багато приятелів у США, то усі ці дії координувались звідти. П. Мельникович вказує, що за останні два роки йому пощастило отримати від В. Горбового вісім листів. Останній лист надійшов

Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. 2018. № 10. С. 420.

²⁷ Там само, С. 423.

17 жовтня 1975 р., в якому він попереджав друзів про «нові тяжкі і прикрі обставини». Друзі обговорювали також можливість виїзду В. Горбового у відвідини до Америки. Із спогадів В. Горбового «Погода совісті» відомо, що 30 січня 1977 р. він звернувся до Л. Брежнєва з заявою, в якій висловив бажання переселитися в Америку згідно положень Гельсінського заключного акту від 1975 р. Відтоді його зв'язок з «людьми доброї волі» обірвався. Посилки теж перестали доходити. В. Горбовий високо цінував цю допомогу: «Адже я все відстоював священні ідеали істини і людяності. [...] Чинив лише те, що вимагала від мене доля мого народу. [...] Дякую моєму суспільству за прихильне відношення до мене. Дякую людям доброї волі за їх допомогу, яка придалася мені в скрутному положенні»²⁸.

Відділ рукописів ЛННБУ пропонує дослідникам чимало документів і матеріалів що розкривають як відомі так і не знані досі сторінки історії українського національно-визвольного руху 1960–1980-х рр. В діаспорних архівних фондах М. Демковича-Добрянського, М. Прокопа, О. Антоновича, А. Горбач збереглося листування фондоутворювачів з провідними представниками руху опору, інформація про арешти дисидентів та міжнародні кампанії по допомозі українським політв'язням. У найближчому майбутньому для дослідників будуть доступні й інші діаспорні архівні фонди, які зараз перебувають на стадії наукового опрацювання та впорядкування. Зокрема мова йде про архів американського журналіста українського походження Р. Хом'яка та канадського журналіста А. Бедрія. Працюючи в західних ЗМІ вони збирали матеріали про видатних представників українського дисидентства та про головні події пов'язані з рухом опору.

²⁸ Сенік Я. Листування д-ра Володимира Горбового з діаспорою (за матеріалами відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2019. № 29. С. 124.

References

Dzhulai D. U Kanadi vriatuvaly unikalnyi videoarkhiv svitchen ukrainskykh dysyidentiv. Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/video-arkhiv-dysyidentiv-chasiv-srsr/31637210.html>. Data dostupu: 20.06.22.

Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka (dali – LNNBU). Viddil rukopysiv. Fond № 298 (M. Demkovych-Dobrianskyi), spr. «Lysty M. Demykovycha-Dobrianskoho do D. Ersteniuka», akr. 8

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 298 (M. Demkovych-Dobrianskyi), spr. «Lysty M. Demykovycha-Dobrianskoho do Komitetu oborony radianskykh politychnykh viazniv», akr. 2.

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 298 (M. Demkovych-Dobrianskyi), spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho do polskoho Instytutu «Reduta», ark. 3.

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 298 (M. Demkovych-Dobrianskyi), spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho do Svitlychnoi N.», ark. 1.

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 298 (M. Demkovych-Dobrianskyi), spr. «Chornovil V. Materialy pro noho», ark. 8.

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 298 (M. Demkovych-Dobrianskyi), spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho do Prokopa M.», ark. 1.

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 301 (Prokop M.), spr. «Protokoly Prezydii Seredovyscha ZP UHVR 24.01.1971–3.12.1978», ark. 3.

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 301 (Prokop M.), spr. «Ukrainski dysydynty na Zakhodi (problemy, uspikhy, nevda-chi) (dopovid na forumi Seredovyscha UHVR)», ark. 1.

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 301 (Prokop M.), spr. «Hrynokh Ivan – materialy pro noho», ark. 5.

LNNBU. Viddil rukopysiv. Fond № 330 (arkhiv rodyny Horbachiv), spr. «Chornovil Viacheslav Lyst do Anny-Hali Horbach», ark. 3.

Kasianov H. Nezghodni. Ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960-80-kh rokiv. Kyiv: «Lybid», 1995. 224 s.

Mykolaenko A. Pravozakhysna diialnist ukrainskykh diaspornykh ZMI ta vydavnytstv u 60–80-kh rokakh KhKh st. Ukrainskyi informatsiinyi prostir. 2019. № 4. S. 118-128.

Paska B. Fenomen mizhnarodnykh kampanii na zakhyst ukrainskoho dysydenta Valentyna Moroza (1970–1979 rr.). Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Istoriia.

Prokop M. Peremoha Valentyna Moroza / M. Prokop // Suchasnist. – 1975. – Ch. 2. – S. 80–90.

Removska O. Hovoryt Radio Svoboda. Istoriia ukrainskoi redaktsii. Kyiv, 2015.

Senyk Ya. Epistolarii v arkhivi Omeliana i Tetiany Antonovychiv (za materialamy viddilu rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka). Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy im. V. Stefanyka. 2018. № 10. S. 419-477.

Senyk Ya. Lystuvannia d-ra Volodymyra Horbovoho z diasporoiu (za materialamy viddilu rukopysiv LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka). Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Istorychni nauky». 2019. № 29. S. 123–131.

Simkiv O. Reaktsiia svitovoi hromadskosti na porushennia prav liudyny v URSR (1976-1985 rr.). Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. 2013. № 18. S. 228-251.

Sus I. Naukova, literaturna ta hromadska diialnist Anny-Hali Horbach (za materialamy lystuvannia z osobystoho arkhivu Horbachiv viddilu rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka). Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy im. V. Stefanyka. 2015. S. 551-561.

Temirova N. Formuvannia istorychnykh dokumentatsiinykh tsentriv: dosvid ukrainskoi diaspory. Donetskyy visnyk Nauk. t-va im. Shevchenka. Ser. «Istoriia». 2012. S. 15-22.

Tsiupiak V. Osoblyvosti istoriohrafii dysydentskoho rukhu v Ukraini v 1950–1980-ti rr. Problemy politychnoi istorii Ukrainy. 2020. № 15. S. 224-232.

Sherekh Yu. Tretia storozha: Literatura, mystetstvo, ideolohiia / Yurii Sherekh. Kyiv : Dnipro, 1993. 347 s.

Zhuk S. Rock and Roll in the Rocket city. The West, identity and ideology in Soviet Dnipropetrovsk. Baltimore, 2010.